
**EMOTIONAL INTELLIGENCE – A KEY ELEMENT IN THE PROFESSIONAL –
PERSONAL PROFILE OF THE TEACHER**

Krasimira Marulevska

South-West University “Neofit Rilski” – Blagoevgrad, Republic of Bulgaria,

krasimira_marulevska@swu.bg

Abstrakt: The current report presents results from a recently conducted study on the problem of emotional intelligence as a key element of the professional – personal profile of the contemporary teacher. Current levels of separate components of emotional intelligence of teachers, who undertake professional pedagogical activity in kindergarten and initial stages of the primary educational degree, are established on the basis of an empirical study with a conclusive character. Furthermore, the meaning of emotional intelligence for the professional growth of the pedagogue is revealed. The levels of emotional intelligence components of child and primary teachers are presented in a comparative perspective. Special attention is given to the following components: self-control, self-cognition, motivation, empathy, and social skills. The specific socio – psychological characteristics of the professional environment, in which child and primary teachers work, in a certain way reflect on their higher level of emotional intelligence. This, undisputedly, has a positive influence on their professional adaptiveness and on the effectiveness of their pedagogical activities.

Keywords: emotional intelligence, self-control, self-cognition, motivation, empathy, social skills, professional – personal profile of the teacher.

**ЕМОЦИОНАЛНАТА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ КАТО ВАЖЕН ЕЛЕМЕНТ НА
ПРОФЕСИОНАЛНО-ЛИЧНОСТНИЯ ПРОФИЛ НА УЧИТЕЛЯ**

Красимира Марулевска

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград, Република България,

krasimira_marulevska@swu.bg

Резюме: В настоящия доклад са представени резултатите от проведено изследване по проблема за емоционалната интелигентност като важен елемент в професионално-личностния профил на съвременния учител. На основата на емпирично проучване с констатиращ характер са установени актуални равнища на отделните компоненти на емоционалната интелигентност на учители, които осъществяват професионална педагогическа дейност в детска градина и в начален етап на основната образователна степен. Разкрито е значението на емоционалната интелигентност за професионалната реализация на педагога. В сравнителен план са представени равнищата на компонентите на емоционалната интелигентност при детски и начални учители. Специално внимание е отделено на следните компоненти: самоконтрол, самопознание, мотивация, емпатия и социални умения. Специфичните социално-психологически характеристики на професионалната среда, в която реализират своя професионален труд детските и началните учители, по определен начин намират отражение в по-високото ниво на тяхната емоционална интелигентност. Това безспорно оказва положително влияние върху професионалната им адаптивност и върху ефективността на педагогическата им дейност.

Ключови думи: емоционална интелигентност, самоконтрол, самопознание, мотивация, емпатия и социални умения, професионално-личностен профил на учителя.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Установилата се демографска ситуация в настоящия момент от развитието на България изисква адекватни подходи и решения за максимално добро използване на човешките ресурси. От образователната система се очаква да поеме своята отговорност за подготовката на висококвалифицирани кадри за различните сфери на социално-икономическия живот. Важна част от тази отговорност е формирането у бъдещите професионалисти на умения и компетенции, адекватни на потребностите на пазара на труда. Една от основните задачи на образованието е свързана с необходимостта от развитие на познавателни, социално-емоционални и технически умения за успешна реализация на пазара на труда. В съвременните социално-

Thirteenth International Scientific Conference
THE TEACHER OF THE FUTURE
25-28.5.2017, Budva, Montenegro

икономически условия в България формалното образование престава да бъде единствен критерий за успешната професионална реализация на личността. Осезателна е нуждата от специфични социални и емоционални, т. нар. «меки» умения в личностния и професионалния облик на учителя и другите педагогически специалисти. Напълно оправдан е изследователският интерес към анализа и оценката на актуалното равнище на формираност на социално-емоционални умения у българските учители. Това позволява да бъде разкрита взаимовръзката между изтъкнатите по-горе умения и успешната професионална реализация на педагогическите специалисти. Равнището на емоционалната интелигентност заема важно място в цялостния професионално-личностен профил на съвременния учител. Стремешът на учителя към усъвършенстване на професионалните и личностните качества е тясно свързан с процеса на изграждане на култура на учене през целия живот и е релевантен на изискванията на 21-то столетие.

Учителите като ключови участници в реформите и развитието на образователната система са в състояние да повлияят върху утвърждаването на икономика, базирана на знанието. Образователната и научноизследователската дейност, осъществявана във Факултета по педагогика при Югозападен университет „Неофит Рилски“ - Благоевград в настоящия етап е насочена към усъвършенстване на цялостния процес на подготовка и квалификация на учители и други педагогически специалисти в отговор на променените социални и икономически условия в България. Дейността ни е в съответствие с авангардните европейски политики в сферата на образованието. Интересът към проблема за формирането и развитието на социално-емоционалните умения на педагогическите специалисти е провокиран и от резултатите на Национално панелно проучване на приобщаващото общество за България (BLISS), проведено от Световната банка съвместно с Институт „Отворено общество“ – София през 2013 г. В доклад на Световната банка - „Значение на уменията за трудовата реализация в България: отношението между познавателните и социално-емоционалните умения и реализацията на пазара на труда»⁴⁶, са представени данни, добити в хода на национално представително изследване на познавателните и социално-емоционалните умения на населението в трудоспособна възраст. Анализът на резултатите от емпиричното проучване показва, че в настоящия момент от развитието на обществото ни е необходимо насочване на внимание към оценката на уменията, притежавани от хората в трудоспособна възраст, независимо от тяхната образователна степен. За българския пазар на труда се оказва много важна информацията за равнището на формираност на познавателни и социално-емоционални умения. Тези умения не се отразяват в дипломите, но от тях в голяма степен зависи успешната трудова реализация. Въпросът за т. нар. „меки“ умения стои с особена сериозност при подготовката и квалификацията на съвременния учител.

В контекста на идеята за учене през целия живот проблемът за взаимовръзката между социално-емоционалните умения и трудовата реализация на учителите засилва още повече своята значимост. Реформите в сферата на образованието днес изискват сериозна инвестиция за повишаване на уменията на настоящите и бъдещите педагогически специалисти. Необходими са съответни политики и конкретни практически решения за формиране на професионални умения и личностни качества у учителите, за да бъдат те по-конкурентноспособни на пазара на труда.

2. ЕМОЦИОНАЛНАТА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ НА УЧИТЕЛЯ – ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ

Емоционалната интелигентност е важна част на цялостна характеристика на професионалиста педагог. Този вид интелигентност напълно естествено се вписва сред най-често изтъкваните професионално-личностни качества на учителя: педагогическата наблюдателност, педагогическата общителност, педагогическото творчество и емоционалната устойчивост. Емоционалната интелигентност може да бъде определена като „комплексна цялост от поведения, способности (или компетентности), убеждения и ценности, която помага на човека успешно да реализира визията и мисията си, ако му се даде този избор»⁴⁷. В специализираната литература се изтъква значението на интраперсоналната интелигентност. Тя се свързва с уменията на личността за определяне на собствените настроения, чувства и други психични състояния и тяхното влияние върху поведението и самотивацията. Специално внимание заслужава междуличностната или социалната интелигентност, определяна като: „разпознаване на емоциите у другите, използване на тази

⁴⁶ Левин, В. и др. Доклад на Световната банка. Значение на уменията за трудовата реализация в България: отношението между познавателните и социално-емоционалните умения и реализацията на пазара на труда, 2016.

⁴⁷ Мерлеведе, П., Бриду, Д., Вандам, Р. 7 стъпки към емоционалната интелигентност, София, 2005, с.12.

Thirteenth International Scientific Conference
THE TEACHER OF THE FUTURE
25-28.5.2017, Budva, Montenegro

информация като насока за поведението и за изграждане и поддържане на взаимоотношенията”.⁴⁸ В професионалната дейност на учителя особено ценни проявления на емоционалната интелигентност са емоционалната възприемчивост, емоционалната отзивчивост и емоционалната оценка. Ефективността на педагогическия процес в голяма степен зависи от съчетанието на изтъкнатите качествени характеристики и от конструктивното им вписване в личностния профил на учителя.

В цялостната представа за емоционалната интелигентност, според Р. Ууд и Х. Толи, влизат пет сфери на компетентност:

- самоконтрол – умение за управление и контрол над собственото емоционално състояние;
- самопознание – познаване на собствените емоции и същността на собствената личност;
- мотивация - стремеж към постигане на целите, чрез направляване на емоциите;
- емпатия – познаване и определяне на емоциите на другите;
- социални умения – влиянието върху околните и отношението към тях⁴⁹.

М. Гитуни поставя в основата на емоционалната интелигентност осъзнаването, идентифицирането на емоциите. Не по-малко важно е управлението на емоциите, свързано със способността на личността да проявява гъвкавост и адаптивност в разнообразни ситуации. Според М. Гитуни самотивацията позволява на професионалиста да насочва усилията си към постигане на цели и решаване на задачи, с ориентация към успешната реализация на личността. Съпреживяването на чуждите емоции и умението за поддържане на добри отношения с другите авторът разглежда също като важни елементи на емоционалната интелигентност. Овладяването на междуличностните отношения предполага „управление на емоциите на другите спрямо собствените мотивации и емоции”⁵⁰.

Специално внимание в настоящия доклад е насочено към петте компонента на емоционалната интелигентност – самоконтрол, самопознание, мотивация, емпатия и социални умения, разгледани в контекста на проблема за подготовката и квалификацията на учителя в съвременната образователна система. Те безспорно имат огромно значение в професионално-личностната структура на учителя.

Самопознанието е тясно свързано с процесите на саморефлексия и рефлексия в професионалната педагогическа дейност на учителя. За педагога е изключително важно умението за идентифициране на собствените чувства и емоции. Осъзнаването на реалните емоции създава у личността увереност във възможността за упражняване на контрол върху собствения емоционален свят и върху взаимоотношенията с другите. За учителя това е от особена важност, тъй като е в пряка връзка със способността му да организира общуването си с другите педагогически субекти. Взаимодействието на равнище „учител – ученик“ е толкова по-активно и по-ефективно, колкото по-високо е нивото на осъзнатост на собствения емоционален статус от страна на участниците в педагогическия процес. Самопознанието, самоанализът, саморефлексията са част от съзнателното управление на учебно-възпитателния процес и условие за неговата ефективност. Със стремежа към самопознание е свързано и самоуважението, което изпитва професионалистът, както и удовлетворението от осъществяваната дейност. Познанието, което придобива човек за самия себе си, му дава и увереност да отстоява принципите в личния живот и в професията си. Вярната представа за собствените чувства и емоции е благоприятстващ фактор за проявата на автентичност във взаимоотношенията на учителя с другите педагогически субекти, с представителите на родителската общественост и широката социална среда. Самопознанието проправя пътя към опознаването на другия, към съобразяването с неговите особености, с приемането на неговото различие.

Самоконтролът е друг важен компонент на емоционалната интелигентност. Контролът върху собственото емоционално състояние е предпоставка за емоционалната устойчивост и балансираност в поведението на педагога при осъществяване на учебно-възпитателния процес. От учителя се очаква във всеки момент от педагогическото взаимодействие със своите възпитаници и с колегите си да проявява необходимата емоционална стабилност. Самоконтролът от страна на учителя е в основата на емоционално-психичния комфорт на учениците. „Уменият за контрол над емоциите и тяхната адекватност е способност, изградена върху нашето самосъзнание”.⁵¹ В това твърдение на Д. Голман е подчертана ясно връзката и взаимната зависимост между самопознанието, самосъзнанието и самоконтрола. С особена сила се проявява

⁴⁸ Мерлеведе, П., Бриду, Д., Вандам, Р. 7 стъпки към емоционалната интелигентност, София, 2005, с.16.

⁴⁹ Ууд, Р., Толи, Х. Професионални тестове за емоционалната интелигентност, София 2003, с.14.

⁵⁰ Гитуни, М. Емоционалната интелигентност, София, 2005, с.44.

⁵¹ Голман, Д. Емоционална интелигентност, 2011, с.86.

Thirteenth International Scientific Conference
THE TEACHER OF THE FUTURE
25-28.5.2017, Budva, Montenegro

връзката между тези характеристики в поведението на професионалиста педагог. От една страна те намират ярко проявление в модела на поведение, който демонстрира учителя, а от друга страна се отразяват върху поведението на неговите възпитаници.

Емпатията като компонент на емоционалната интелигентност, проявена от учителя в педагогическия процес, е още една ценна личностна и професионална характеристика. Емпатийността е свързана с развита на високо равнище чувствителност на личността към вербалните и невербалните послания на другите. Тази сензитивност обикновено е съпроводена с емоционален отклик, изразен в съпричастност, съпреживяване. В професионалното педагогическо общуване емпатията е своеобразен катализатор за успешното протичане на учебно-възпитателния процес. Трябва да бъде подчертана връзката на емпатията с вече разгледания по-горе компонент на емоционалната интелигентност – самопознание. През познанието за самия себе си като личност и професионалист учителят намира път към другите и повишава чувствителността си за техните емоции и преживявания.

Изключително ценен компонент на емоционалната интелигентност на педагога е мотивацията, която е в естествена взаимовръзка със самоконтрола и самопознанието. Вътрешната **мотивация** на учителя определя насочеността му към постигане на значими цели в професионалната педагогическа дейност. С мотивацията свързваме и всеотдайността в професията на учителя, безкористното подчинение на собствената дейност на високи образователни и възпитателни цели в подкрепа на развитието на подрастващата личност. Мотивацията на учителя свързваме и с проявите на решителност, увереност и оптимизъм в педагогическото взаимодействие, които без съмнение благоприятстват за успешността на учебно-възпитателния процес.

Всички, разгледани по-горе сфери на компетентност, са в тясна връзка и взаимна зависимост с още едно ценно проявление на емоционалната интелигентност, а именно **социалните умения**. Те позволяват на учителя да осъществява активно взаимодействие с обучаваните, да влияе върху поведението им, да стимулира познавателната им активност. Равнището на формираност на социални умения у педагога е предпоставка за ефективно педагогическо общуване. Този тип умения предполагат и наличие на висока степен на емпатийност и самоконтрол в педагогическите взаимодействия на учителя.

3. ЕМПИРИЧНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА КОМПОНЕНТИТЕ НА ЕМОЦИОНАЛНАТА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ НА УЧИТЕЛЯ

В подкрепа на твърденията и интерпретациите в рамките на теоретично представяне на проблема за емоционалната интелигентност на учителя ще бъдат представени в обобщен вариант резултатите от емпирично изследване, проведено под научното ръководство на автора. Проучването беше осъществено през 2014 г. в гр. Благоевград. Групата на изследваните лица включва общо 30 учители (15 детски учители и 15 начални учители), непосредствено заети с професионална педагогическа дейност в детски градини и в начален етап на основното образование. Целта на емпиричното проучване е установяване на равнището на качествени професионално-личностни характеристики – компоненти на емоционалната интелигентност на действащи учители в съвременната българска образователна система. За постигане на целта е приложен изследователски инструментариум – стандартизиран тест⁵² за измерване на нивото на петте структурни компонента на емоционалната интелигентност – самоконтрол, самопознание, мотивация, емпатия и социални умения. Тестът се състои от пет части, всяка от които дава възможност да бъде отчетено равнището на проследяваните качествени професионално-личностни характеристики. Общият брой на въпросите в теста е тридесет. За изследването на всеки от петте компонента на емоционалната интелигентност са предвидени по шест въпроса. Изследователските задачи, свързани с приложението на петте части на теста, са следните: 1) установяване на нивото на самоконтрол, осъществяван от учителя по отношение на собствените чувства и емоции; 2) отчитане на равнището на протичащия процес на самопознание, самоанализ, соморефлексия при детските и началните учители; 3) определяне на силата на мотивацията на изследваните учители за ефективно насочване на интелектуалния потенциал и емоционалния заряд към постигане на значими цели за личността на професионалиста педагог; 4) установяване на нивото на проявяваната емпатия, съчувствие, съпричастност към чувствата, емоциите и преживяванията на другите; 5) определяне на равнището на формираност у изследваните учители на

⁵² Ууд, Р., Толи, Х. Професионални тестове за емоционалната интелигентност, София 2003, с.117.

Thirteenth International Scientific Conference
THE TEACHER OF THE FUTURE
25-28.5.2017, Budva, Montenegro

социални умения, които им позволяват да осъществяват активно и ефективно педагогическо взаимодействие.

Количественият и качественият анализ на данните, добити в хода емпиричното проучване⁵³, осъществено от С. Ганчева, дават основание за изводи относно равнището на емоционалната интелигентност на включените в емпиричното проучване учители.

Отчетените резултати от измерването на компонента **самоконтрол** при началните учители показват високо равнище на уменията за контрол върху собствените чувства и емоции при 80% от изследваните лица, а при 20% от тях степента на самоконтрол е средна. Установените показатели при детските учители са по-различни – при 87% от детските учители се наблюдава висока степен на самоконтрол, при 6,5% - средна и при също толкова 6,5% - ниска. И в двете групи изследвани педагогически специалисти значителен превес имат показателите за високо развити умения за осъществяване на контрол върху собствените чувства и емоции. Това безспорно свидетелства за наличие на саморегулация на поведението с цел поддържане на необходимия емоционално-психичен комфорт в педагогическата среда и създаване на максимално благоприятни условия за развитие на децата в предучилищна и в начална училищна възраст. Средното ниво на самоконтрол при 20% от началните учители буди известни опасения по отношение на поддържането на необходимия баланс между рационално и емоционално в педагогическия процес. Резултатите дават основание за предположения за допускане на известно отклонение от нормалния емоционално балансиран климат в училищната среда. По-тревожен е сравнително малкият процент – 6,5% изследвани детски учители, при които се наблюдава ниска степен на самоконтрол. В реалните ситуации на педагогическо общуване поведението на тези учители крие рискове в няколко посоки: нарушен комфорт за децата и различни дефицити в процеса на цялостното им развитие; деформации в професионализма на педагозите на индивидуално равнище; нарушен микроклимат в педагогическия колектив и др.

При 67% от началните учители и при 80% от детските учители, включени в изследването, е отчетено високо равнище на **самопознание**. Предвид този факт, може да бъде изразена удовлетвореност по отношение на стремежа на педагогическите специалисти да опознават собствените си личностни особености, да се самоанализират. Самопознанието, саморефлексията, самоанализът стимулират стремежа към самоусъвършенстване у учителя. Високото ниво на самопознание преобладава сред изследваните детски учители. Може само да се правят предположения за факторите, които оказват влияние върху тази констатация. Една от възможните причини за такива резултати е може би специфичната времева и пространствена организация на педагогическото общуване в детската градина, която вероятно предразполага учителя към това да отделя повече време за самоанализ. Динамиката на педагогическия процес в училище, по-строгите дидактични рамки, в които е поставен началният учител, сякаш го лишава в голяма част от ситуациите да насочи внимание към самия себе си. Тревога буди установеното ниско равнище на самопознание при 13% от педагозите в началното училище. Необходимо е по-голямо внимание към организацията на работното време на учителя, както и към осигуряване на възможности за пълноценно възстановяване на физическите сили и емоционалния баланс.

По третия компонент на емоционалната интелигентност – „мотивация“, са констатирани значителни различия при началните и детските учители. Равнището на мотивация е високо при 60% от началните учители. Такова ниво се наблюдава само при 33% от изследваните детски учители. Със средно равнище на мотивация са 27% от педагозите в началния образователен етап и 47% от учителите, работещи в предучилищните институции. Ниска степен на мотивация е отчетена при 13% от началните учители и при 20% от детските учители. Мотивацията като движеща сила в професионалната дейност на педагогическите специалисти е изключително значим показател за тяхната целенасоченост и отдадеността им в работата. Равнището на мотивацията на учителя говори много и за стремежа му към самоусъвършенстване, към повишаване на квалификацията и кариерно израстване. Установените ниски нива на мотивация при изтъкнатия вече процент от изследваните лица можем да свържем с различни причини, сред които са: ниският социален статус на учителската професия; ежедневната емоционално-психическа натовареност; неефективния работещия механизъм за кариерно израстване и др.

Друг важен структурен компонент на емоционалната интелигентност е емпатията. Резултатите от проучването показват наличие на високо ниво на емпатия при 73% от детските учители и едва при 13% от началните учители. Средно равнище на емпатия е отчетено при 67% от началните учители и при 20% от детските учители. Значителна част от педагозите в началното училище – 20%, показват ниска степен на

⁵³ Ганчева, С. Емоционална интелигентност на учителя – социално-педагогически измерения. Благоевград, 2014, с.69.

Thirteenth International Scientific Conference
THE TEACHER OF THE FUTURE
25-28.5.2017, Budva, Montenegro

емпатийност. Едва 7% от педагогическите специалисти в предучилищните институции са с ниско ниво на емпатия. Различията са значителни и заслужават внимание. Поставянето на мястото на другия, възприемчивостта, чувствителността и отзивчивостта към всичко, което вълнува, радва или тревожи детето в позицията на педагогически субект, са необходими и ценни характеристики на учителя. Сравнително ниският процент начални учители с висока емпатийност е тревожен сигнал за необходимост от по-добре обмислени критерии при подбор на кадри за началното образование. Наложителна е освен това целенасочена подготовка и продължаваща квалификация на началните и детските учители в посока развитие на личностната и професионалната им чувствителност.

Разгледаните по-горе компоненти на емоционалната интелигентност са в пряка връзка и взаимна зависимост с още един важен компонент – социалните умения. При значителна част от изследваните учители нивото на формираност на социални умения е високо – при 67% от педагозите в началния етап на основното образование и при 73% от детските учители. Средно равнище на социалните умения показват 33% от началните учители и 20% от педагогическите специалисти в предучилищното образование. При 7% от последните се наблюдава ниско ниво на социални умения, докато сред изследваните начални учители няма такива с ниско равнище. Разглежданият компонент на емоционалната интелигентност несъмнено е значима предпоставка за високата резултативност на учебно-възпитателния процес. Социалните умения на учителя благоприятстват ефективното протичане на педагогическото взаимодействие. Чрез самопознание и засилване на вътрешната мотивация учителят е в състояние да развива и усъвършенства социалните си умения. Системата за квалификация и кариерно развитие на педагогическите специалисти би трябвало да осигурява добри механизми за повишаване равнището на професионалните компетенции на учителите, както и за по-бърз кариерен растеж.

Анализът на резултатите от осъщественото емпирично проучване по проблема за социално-емоционалните умения и емоционалната интелигентност на учителя в българската образователна система дава възможност за осмисляне на ново научно-теоретично равнище на системата за подготовка и квалификация на педагогическите специалисти. Добитите в хода на изследването данни са основание за ценни изводи по отношение на значението на социално-емоционалните, т. нар. „меки“ умения за успешната реализация на педагозите на пазара на труда. Научните търсения в тази сфера на личностно и професионално изграждане на учителя могат да станат основа за адекватни съдържателни и организационно-методически промени в процеса на подготовка на педагогически кадри за предучилищното и училищното образование.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Гитуни, М. (2005) Емоционалната интелигентност, София.
- [2] Голман, Д. (2011) Емоционална интелигентност, София.
- [3] Ганчева, С. (2014) Емоционална интелигентност на учителя – социално-педагогически измерения. Благоевград.
- [4] Левин, В. и др. (2016) Доклад на Световната банка. Значение на уменията за трудовата реализация в България: отношението между познавателните и социално-емоционалните умения и реализацията на пазара на труда.
- [5] Мерлеведе, П., Бриду, Д., Вандам, Р. (2005) 7 стъпки към емоционалната интелигентност, София.
- [6] Ууд, Р., Толи, Х. (2003) Професионални тестове за емоционалната интелигентност, София.